

Příprava na 15. 2. 88 - O pojmu (vsunuté úvahy)

88-227 - 88-229

Wittgenstein, na jehož vývoji od *Traktátu* ke *Zkoumáním* by se také dalo leccos ukázat, začíná *Logická zkoumání* rozsáhlejším citátem z *Augustinových Konfesí* (I, 8) - čteme. Wittgenstein cituje proto, aby ukázal „jistý obraz lidské mluvy“, totiž ten, že „slova mluvy pojmenovávají předměty - věty jsou spojení takových pojmenování“ (237).

Augustin podává vysvětlení, jak dochází k tomu, že slova mohou znamenat nějaké nějaké věci: mluví o paměti a o nutnosti si zapamatovat, jak lidé věc nazývají. K tomu je zapotřebí předjazykového a mimojazykového kontextu na jedné straně, ale na druhé straně také určité rozsáhlejší zkušenosti, spojené s praxí, s praktickým užíváním jazyka.

Wittgenstein pak shrnuje Augustinovo vypořádání mluvy tak, že v něm nacházíme kořeny myšlenky, že každé slovo má nějaký význam, a že tento význam je slovu přiřazen. Dokonce to formuluje tak, že tento význam (Bedeutung) je tím předmětem, za nějž tu stojí slovo („sie ist der Gegenstand, für welchen das Wort steht“ - 237).

Nechme nyní Wittgensteina i Augustina a podívejme se do textu mnohem staršího, totiž do Aristotelova spisku o sofistickém vyvracení (český překlad: *O sofistických důkazech*, s. 23-24). Čteme. (paralogismy)

Aristoteles chce ukázat, jak vznikají chyby a omyly při práci se slovy: není to tak jako u kamínků (nesmyslná poznámka č. 9 na s. 80, ale zůstává nevysvětleno; vysvětlení: každý kamínek reprezentuje jednotky, desítky atd. těch věcí, které jsou počítány), je tu „nepodobnost“ - ΟΥΚ ΕΣΤΙΝ ΗΜΟΙΟΝ, totiž nepodobnost mezi věcmi a slovy.

Aristotelův argument je překvapivý, protože přichází jakoby ze strany, odjinud - ale je dokonale přesvědčivý a nám otvírá cestu k vlastnímu problému, jímž se chceme zabývat.

Argument: „slov a složených výrazů je omezený počet, věcí je však co do čísla neomezeně mnoho“. Důsledek je ohromující (i když ovšem nám dobře známý): „proto je nutné, že tentýž složený výraz nebo jedno slovo značí více věcí“. V práci se slovy je třeba jisté zběhlosti a především znalosti významů: „ti, kdo neznají význam slov, dopouštějí se nesprávných úsudků“ (jak ve vlastním myšlení, tak v rozmlouvání s druhými).

Mít význam se řecky řekne ΣΕΜΑΙΝΕΙΝ. Co to znamená, že slova mohou mít několik významů? Aniž bychom se pouštěli do rozsáhlého zkoumání, které za nás mohou provádět filologové a sémantikové, můžeme nahlédnout, že o platnosti toho či jiného významu v určité chvíli a při určitém použití nerozhoduje samo slovo, ale nerozhoduje zajisté ani slovem pojmenovaná věc, neboť není nikoho, kdo by rozhodl předem, že právě ona se má ucházet o to, aby slovo mělo takový význam, aby se stalo právě jejím pojmenováním.

Opravdu není nikoho? Ale ano, ovšemže ten „někdo“ tu je: ten promlouvající. Ale když rozhoduje promlouvající o tom, jaký význam má jím užitá slovo, jak může někdo jiný správně pochopit, jaký význam se promlouvající rozhodl slovu právě v té chvíli dát? Neplatí tu Gorgiovo tvrzení, že i kdyby něco bylo (jako že není) a i kdybychom to mohli poznat (jakože nemůžeme), tak že bychom to nemohli nikomu sdělit?

Augustin docela právem poukazoval na nutnost širšího kontextu, zejména na „přirozený jazyk“ těla, pohybu, mimiky apod., bez nichž slovní jazyk nemůže

vzniknout a na začátku ani nemůže být chápán. Ale to by nás zase od hlavního problému jen odvádělo. Nám jde tady o instrumentarium, nikoliv o motivy ani o vůli či jiné subjektivní faktory.

Především postavme otázku, jakým způsobem může myšlení zabezpečit, aby buď všeobecně anebo v dané chvíli určité slovo mělo jediný a jednoznačný význam. Pokud zůstaneme u věcí, na které lze ukázat nebo která lze nějak mimicky naznačit, je to prakticky snadnější, i když to žádnému objasnění nepomáhá. Ale jak to je tam, kde něco takového možné není? Tady si všimněme především toho, čemu maximální pozornost věnoval Sókratés v Platónových dialogích.

Co to je spravedlivé či spravedlnost? Co to je krása? Co to je pravda? Co láska? A co láska k pravdě či k moudrosti, filosofie? Jak může filosofie zkoumat, co to je filosofie? Jak může myšlení přemýšlet o tom, co to je vlastně myšlení? Jak může jazyk mluvit o tom, co to je jazyk a mluva, co řeč atd.? (Ovšemže to je vždy subjekt, který mluví, myslí, filosofuje – ale nám jde o tu instrumentalitu!) Jak můžeme přesně vymezit, co to je pojem – bez pojmu? A jak se můžeme domluvit o tom, co to je význam, aniž bychom pracovali s významy?

Hans-Jürgen Hempel např. (3394, *Variabilität etc.*, s. 34, § 12) praví, že v klasické logice je připisován pojmu elementární význam: s jeho pomocí se daří učinit jsoucí nenázorným způsobem disponibilním a zároveň rozhodující měrou redukovat použité znaky. Pojem míří na obecné, díky abstrakci se vzdaluje od individuálního (a pak poukazuje na rozsah a obsah pojmu a jejich souvislost s „Merkmály“).

Tady jsme upozorněni na to, co jsme nechali nepozorně stranou, když jsme četli vybrané místo z Aristotela. Mezi vícevýznamností slov se dostává zvláštního významu skutečnosti, že užití slovo se může vztahovat k téže věci několikerým, ba mnohým způsobem, aniž by došlo k záměně za věc jinou. Řeknu-li „pes“, mohu mínit určitého psa, např. Alíka sousedovic, a to buď nyní, nebo včera, nebo zítra, nebo v jinou určitou dobu, a konečně po celý jeho život. Dále mohu mínit Alíka jako reprezentanta nějaké větší skupiny resp. třídy psů, např. jezevčíka dlouhosrstého. V ještě větší obecnosti jako představitele či zástupce norníků, psa domácího (přibližného významu anebo jako taxonomickou jednotku *Canis canis domesticus*), případně čeledi šelem psovitých. A to jsem zdaleka nevyjmenoval všechny možnosti.

Vzniká nezbytná otázka, jakým způsobem můžeme zabezpečit, aby slovo „pes“ dalo v konkrétním časovém i věcném kontextu někomu druhém přesně ten „smysl“, v jakém bylo míněno tím, kdo slova užil v promluvě. A ovšem také, jak může promlouvající zabezpečit, aby při užití tohoto slova v rámci téhož kontextu omylem či nedopatřením nepřešel od jednoho významu slova k významu jinému? Že to je možné omylem i vědomým podvodem, na to upozornil již Aristoteles.

Zcela stranou jsme nechali zatím tu okolnost, že slovo „pes“ se může vztahovat také k obrazu psa (a nejen k živému psu), k různým pojmům psa na rozdíl od různých intencionálních objektů, a eventuelně i k intencionálním nepředmětům, uvážíme-li perspektivu rozvinutého nepředmětého myšlení, zakládajícího novou tradici pojmovosti a dbajícího např. na to, že pes musí být míněn jako pravé jsoucno.

Když mluvíme o významu, máme na mysli spíše výsledek, produkt, ale zůstává zcela nejasné, jaké povahy tento produkt či výtvar jest. Po mém soudu je pojem „významu“ projevem a produktem předmětého myšlení, zejména v použití moderní logiky. Je vlastně nepotřebný, protože se obejdeme ve výkladu bez něho. Naproti tomu funkcionální „pojem“ je zcela nezbytný svým poukazem na aktivní tvorbu a sebeorganizaci myšlení.

14. II. 88